

Pasternak francouzským očima

Pasternak through French Eyes

Milena Nosková — Miloš Zelenka

(České Budějovice, Česká republika)

Abstrakt

Studie se zabývá recepcí ruského spisovatele a nositele Nobelovy ceny za literaturu 1958 Borise Pasternaka ve Francii, především však hodnotí monografii francouzského slavisty Michela Aucouturiera *Un poète dans son temps: Boris Pasternak* (2015), která detailně mapuje klíčové momenty tvorby a biografie, osvětluje filozofické a umělecké zdroje autorovy poetiky, zasazené do dobového kontextu východoevropské a středoevropské avantgardy. V publikaci spojující popularizační a vědecké zřetele se odrazila nejen badatelova dlouholetá ediční práce s prameny a dokumenty a znalost západní slavistické i ruské slavistické literatury, ale i jistá životní zkušenost, v níž se zobecnilo osobní setkání s Pasternakem a především vlastní překlady jeho poezie a prózy do francouzštiny. Dílo ruského spisovatele, které se pro Aucouturiera více než na půl století stalo celoživotním studijním tématem, francouzského slavistu fascinovalo ojedinělou lyrickou imaginací, prolnutím racionálního intelektu a smyslové obraznosti.

Klíčová slova:

Boris Pasternak; Michel Aucouturier; ruská literatura 20. století; francouzská slavistika; rusko-francouzské kulturní vztahy; slovanská avantgarda

Abstract:

The paper explores the reception of Boris Pasternak, Russian author and Nobel Prize winner for Literature (1958), in France. Though its primary focus is to appraise the monograph *Un poète dans son temps: Boris Pasternak* (2015) by the French Slavonic scholar Michel Aucouturier, which presents a detailed survey of the key moments in his personal and creative life, casting light on the philosophical and artistic sources of his poetics, set in the historical context of East Central European avant-garde. Apart from

pursuing popularisational and scholarly purposes, Aucouturier's publication reflects his long-running pursuits involving editing sources and documents and a thorough knowledge of West European Slavonic and Russian Slavonic literatures; last but not least, particular attention is given to his life experience which objectified his encounter with Pasternak and, above all, his French translations of Pasternak's prose and poetry. Aucouturier, for whom the works of the great Russian author became lifelong preoccupation for more than half a century, was fascinated by Pasternak's inimitable lyrical imagination, by the permeation of rational intellect and sensory imagination.

Key words:

Boris Pasternak; Michel Aucouturier; Russian literature of the 20th century; French Slavic studies; Russian-French cultural relations; Slavic avant-garde

Jeden z největších spisovatelů 20. století, ruský básník a prozaik Boris Pasternak, nositel Nobelovy ceny za literaturu za rok 1958, se těší nejen permanentnímu čtenářskému zájmu, ale i vzrůstající kritické reflexi ruské i světové literární historiografie, která se zaměřuje na reinterpetaci a odhalování známých i skrytých stránek umělcova komplikovaného života a díla. Např. kompletní kritické vydání Pasternakovy tvorby v jedenácti dílech se objevilo v moskevském nakladatelství Slovo v letech 2003–2005 pod názvem *Polnoje sobranije sočinenij. T. I–XI*¹. Rovněž intenzivnímu edičnímu zájmu se těšily dokumentární a epistolární soubory překládané z ruštiny do světových jazyků: např. *Boris Pasternak: family correspondance 1921–1960* (2010)², *Marina Tsvetaeva. Boris Pasternak. Correspondances 1922–1936* (2005)³. Z monografických prací lze připomenout Dmitrije Bykova *Boris Pasternak* (2006)⁴ a v poslední době znamenitou publikaci ruského literárního teoretika a versologa B. M. Gasparova *Boris Pasternak: po tu storonu poetiki (filosofija, muzyka, byt)* (2013)⁵ analyzující hudebnost a celkový výrazový systém a sémantiku spisovatelovy poezie. V českém slavistickém i neslavistickém kontextu specializované monografie absentují: naposledy

- 1 PASTERNAK, B.: *Polnoje sobranije sočinenij. T. I–XI*. Ěds. Jevgenij Borisovič – Jelena Vladimirovna Pasternak. Moskva: Izdatel'stvo Slovo, 2003–2005.
- 2 *Boris Pasternak: family correspondance 1921–1960*. Ed. Maya Slater. Stanford: Hoover Institution Press–Stanford University, 2010.
- 3 *Marina Tsvetaeva. Boris Pasternak. Correspondances 1922–1936*. Eds. Elena Korkina – Irina Ševelenko. Paris: Éditions des Syrtes, 2005.
- 4 BYKOV, D.: *Boris Pasternak*. Moskva: Molodaja gvardija, 2006.
- 5 GASPAROV, B. M.: *Boris Pasternak: po tu storonu poetiki (filosofija, muzyka, byt)*. Moskva: Novoje literaturnoje obozrenije, 2013.

výrazněji se hodnocením Pasternakovy tvorby v kontextu ruské literatury 20. století zabýval Milan Hrala v rozsáhlé historické syntéze *Ruská moderní literatura 1890–2000* (2007)⁶. Genologickým a poetologickým souvislostem Pasternakovy prózy a poezie se interdisciplinárně na pozadí slovanských, středoevropských literatur věnoval germanista Petr Kučera v monografii *Problémy slovanské recepcí díla R. M. Rilka* (2008)⁷.

V neslovanském kontextu Pasternakova lyricko-filozofická poezie a autobiografický ráz jeho prózy spolu s odporem proti ideologickým konvencím nejvíce rezonovaly ve francouzském prostředí, kde zasvěceným propagátorem a znalcem jeho díla se stal Michel Aucouturier, emeritní profesor ruské literatury na Sorbonně IV a na École Nationale Supérieure specializující se zejména na tvorbu L. N. Tolstého a ruskou avantgardu. Pařížský slavista jako stipendista francouzské vlády se poprvé s Pasternakem seznámil osobně za svého studia v Sovětském svazu v padesátých letech minulého století, dokonce pronásledovanému básníkovi odvážně poslal své verše a později s ním korespondoval. Mladého badatele ruský avantgardista fascinoval imaginativní poetikou, komplementárním prolnutím racionálního intelektu a smyslové obraznosti, založené na komplementárním složitém vrstvení implicitních konotací. První studii o Pasternakovi napsal v roce 1964, poté následovalo množství pramenných i interpretačních studií, které využívaly četné dokumenty zpřístupňované po básníkově smrti v roce 1960, především korespondenci a vzpomínky současníků. Roku 1990 Aucouturier editoval spisovatelovo dílo ve francouzštině pod názvem *Oeuvres* (1990)⁸.

Vyvrcholením Aucouturierových „pasternakovských“ úvah se stala jeho syntetická a rozsáhlá monografie *Un poète dans son temps: Boris Pasternak*⁹, která v jedenácti tematicky profilovaných kapitolách detailně mapuje klíčové biografické momenty, osvětluje filozofické a umělecké zdroje autorovy tvorby, zasazené citlivě do dobového kontextu východoevropské a středoevropské avantgardy. Badatel svůj výklad jen částečně přizpůsobuje francouzskému prostředí v tom smyslu, že přibližuje politické pozadí událostí probíhajících v Rusku a pozdějším Sovětském svazu, které by českému či ruskému čtenáři mohly připadat samozřejmé. První kapitola *Les racines. Tolstoj* se věnuje Pasternakovým umělecky založeným rodičům židovského původu: matce Rosálii, rozené Kaufmanové, slavné klavíristce, a otci Leonidu, který se zařazoval k moderní generaci ruských malířů inspirovaných francouzským impresionismem a který proslul zejména jako ilustrátor románů L. N. Tolstého (*Vzkříšení, Vojna a mír*). Aucouturier přesně postihuje religiozitu a sociální mobilitu Pasternakových rodičů,

6 HRALA, M.: *Ruská moderní literatura 1890–2000*. Praha: Karolinum, 2007.

7 KUČERA, P.: *Problémy slovanské recepcí díla R. M. Rilka*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2008.

8 PASTERNAK, B.: *Oeuvres*. Ed. Michel Aucouturier. Paris: Gallimard, 1990.

9 AUCOUTURIER, M.: *Un poète dans son temps: Boris Pasternak*. Paris: Édition des Syrtes, 2015. 408 s. ISBN 978-2-940523-25-2.

jejich pozvolné konvertování a směřování od židovských kořenů ke křesťanství, které se naplno projevilo v intelektuálním prostředí Moskvy, kam se přestěhovali z Oděsy.

V druhé kapitole *La musique. Scriabine* se připomíná vliv Alexandra Skrjabin, jehož hudební poetika Pasternaka uváděla do kulturního ovzduší ruského symbolismu, nadějnou skladatelskou kariéru však ukončí rozhodnutí zapsat si roku 1910 na moskevské univerzitě filozofii a filologii. Ve studiích poté pokračuje v letním semestru na univerzitě v Marburgu (třetí kapitola *La philosophie. Marbourg*), kde jej zaujal, jak později vzpomíná v *Glejt* (1930), tzv. marburský filozofický směr a především dílo Hermanna Cohena, které jej uchvacovalo fenomenologickým důrazem na postižení podstaty jedinečných historických fenoménů, řazených do logických struktur vědeckého poznání. Podle Aucouturiera se zřejmě zde zrodilo Pasternakovo složité rozvíjení tematizované obraznosti, slučující filozofující abstrakci a lyrizované uchopení umělecké reality. Ve čtvrté kapitole *La poésie. Maïakovski* Aucouturier podrobně rekapituluje symbolistické a futuristické začátky první básnické sbírky s mytologickým podtextem *Blizněc v tučach* (1914), která signalizuje nástup nové umělecké generace spjaté s osobností autora. Přesto se Pasternak výrazněji do diskuse mezi akmeisty (N. S. Gumiljov, A. Achmatovova, O. Mandelštam) a futuristy (V. Chlebnikov, V. Majakovskij) nezapojuje a zůstává avantgardním „autonomistou“, který se straní dobových literárních „vzorů“ a spíše vzhlíží k symbolismu A. Bělého a k umírněné futuristické orientaci reprezentované skupinou Centrifuga, kterou spoluzakládal.

Rokem 1917 pro Pasternaka začíná mimořádně umělecky plodné období (pátá kapitola *La révélation lyrique. L'été*): pád ruské monarchie, bolševická revoluce a chaos občanské války paradoxně autorovy přinášejí tematický podklad pro jeho rané sbírky, mezi nimiž vyniká *Sestra moja žižň* (1922, v češtině až 1994 pod názvem *Život můj bratr*) oslavující revoluci jako „boha“, který sestoupil z nebe na zem a zrodil jeho cestu k poezii a umění. Šestá kapitola *Haute maladie. Marina Tsvetaeva* na pozadí historických a privátních událostí (hospodářská politika NEPu, básníková svatba a pobyt v Německu) komparativně zachycuje složitý, avšak obdivný Pasternakův vztah k M. Cvetajevové a zejména k M. R. Rilkemu, který mj. byl dokumentován jejich vzájemnou bohatou korespondencí. S ruskou básnířkou, žijící v pražské emigraci, jej spojuje hledání skrytých významů básnického slova, imaginativní intuice, která oběma umožňuje v lyrické zkratce metaforicky přiblížit časově i prostorově vzdálené jevy. K Rilkemu, kterému Pasternak v dubnu 1926 napsal: „*Vám vděčím za základní rysy své povahy, za celou strukturu své duchovní existence,*“¹⁰ nadšeně vzhlíží pro jeho schopnost transformovat fenomenologické inspirace směřující k vizuálnosti, vnitřní dynamice

10 *Korespondence M. Cvetajevové, B. Pasternaka a R. M. Rilkeho*. Ed. Vladimír Mikeš. Praha: Supraphon, 1986, s. 23.

a barevnosti básnického slova, v němž se zrcadlí podstatné stránky lidské existence. Pasternak i Rilke tak i přes svou protichůdnost podle Aucouturiera zůstávají příkladem specifického propojení tradic hloubavé ruské metafyzičnosti a západoevropské racionality, tj. spojení meditativní lyriky s modernistickou západoevropskou prózou, proto v autobiografickém esejistickém textu *Ochrannaja gramota* (česky *Glejt*), inspirovaném přímo Rilkem a dokládajícím symbolické „účtování“ s avantgardním odkazem formou deníkových záznamů, Pasternak analyticky modifikuje a rozvíjí rilkeovskou poetiku. Za banálními postřehy se skrývají bolestné a složité vjemy subjektivního vědomí, které smysl věcí kolem sebe nachází v odpoutání uměleckého jazyka od vnější skutečnosti.

Životní osudy i umělecká dráha se poté komplikuje na rozhraní dvacátých a třicátých let (sedmá kapitola *Second naissance. La Georgie*): zasáhne jej nová láska k Zinaidě Neuhaus, s níž odchází na Kavkaz a do Gruzie, zároveň jej osudově poznamená smrt přítele V. Majakovského, která se odrazí v lyrické sbírce s metaforickým názvem *Druhé zrození* (1932) odkazující k touze „spálit mosty“ a zahájit novou etapu v privátním životě i tvorbě. V polovině třicátých let sice završuje po neúspěšné sebevraždě svůj vztah k Zinaidě sňatkem. Zároveň přicházejí přes jisté existenční zakotvení v podobě zvolení za člena hlavního výboru Svazu sovětských spisovatelů první stalinské persekuce, které zasahují jeho generačně blízké přátele jako např. O. Mandelštama (osmá kapitola *De la faveur à la disgrâce. Staline*), recitujícího na veřejnosti satirickou improvizaci o Stalinových patolízalech. „Vnitřní exil“, jak charakterizuje Aucouturier spisovatelovu pozici vůči sovětskému režimu, nastává koncem třicátých let, kdy vrcholí období stalinského teroru. Pasternak si díky své spisovatelské funkci pronajal chatu v spisovatelském městečku Peredělkino v blízkosti Moskvy. Za druhé světové války pak jako sovětský básník recituje své verše vojákům na frontě a zároveň překládá Shakespearova *Hamleta* a *Romea a Julii*. Desátá kapitola *Le Docteur Živago. Hamlet* zevrubně vysvětluje vnější okolnosti vzniku, charakter a recepční osudy klíčového díla – román *Doktor Živago*, který zahrnuje i texty napsané ve dvacátých a třicátých letech minulého století. Rozsáhlá próza reflektující na pozadí plastického obrazu ruské inteligence Pasternakův individuální osud reagovala i na nový citový vztah k svobodné matce Olze Ivinské, která však koncem čtyřicátých let byla deportována do Gulagu, kde potratila spisovatelovo dítě. Autobiografický podtext románu, který vznikl v dekadě 1945–1955, je zřejmý: v příběhu hlavního hrdiny básníka a lékaře, který kolísá v lásce mezi dvěma ženami, se rovnoměrně prolínají historické i soukromé události stalinské epochy.

Jestliže Pasternak se s Achmatovovou po druhé světové válce stává v Sovětském svazu symbolem mladé generace a hvězdami poetických večerů, jejich popularita nezůstává bez následků: Achmatovova je vyloučena za „odcizení se sovětské literatuře“ ze Svazu spisovatelů a na Pasternaka tíživě doléhá kampaň proti buržoaznímu

komparativismu a „kosmopolitním bezdomovcům“. Vydání *Doktora Živaga* je oficiálně pro údajnou absenci socialistického realismu i v době tání po Stalinově smrti zakázáno a Pasternakovi sovětské úřady hrozí odebráním občanství a deportací na Sibiř. Dílo nakonec vychází v italském překladu v milánském nakladatelství Feltrinelli. Následující udělení Nobelovy ceny za literaturu 1958 vyvolá další skandál, a to navzdory skutečnosti, že nemocný Pasternak se i přes svůj původní telefonický souhlas této pocty úředně zřekl. Poslední kapitola *L'embellie. Vers un nouveau départ* shrnuje smutný epilog spisovatelovy tvořivé existence: lyrická sbírka *Když se vyčásí* z let 1957–1959 hledá inspiraci v přírodě a v nostalgickém návratu do mládí, který je narušen dalšími ranami osudu. Pasternak exkomunikovaný ze Svazu sovětských spisovatelů umírá koncem května 1960 na rakovinu plic a jeho smrt, která je oznámena se zpožděním třířádkovou kurzívou v Literárních novinách, vyburcuje opoziční intelektuály k účasti na smutečním obřadu symbolicky vyjadřujícím protest proti tehdejšímu politickému systému a nesvobodě.

Francouzská monografie o Pasternakovi představuje především detailní biografický portrét a literárněhistorický náčrt, který je celistvě uchopen v kulturních souvislostech středoevropské a ruské avantgardy. Aucouturier svůj výklad neváhá zpestřit zajímavostí, zasutou vzpomínkou současníků či přílehou ukázkou z dobové korespondence. V publikaci se odrazila nejen badatelova dlouholetá ediční práce s prameny a až perfekcionista znalost západní i ruské slavistické produkce o spisovateli, ale i jistá životní zkušenost, v níž se zobecnilo osobní setkání s Pasternakem a také pokusy o vlastní překlady jeho poezie a prózy. Nejde tu však jen o emotivní ponor či o impresionistické, esejistické komentování: v komparativních interpretacích, které přihlížejí zejména k rusko-francouzskému kontextu, se objevuje kritický pohled na ruskou intelektuální emigraci, která se s novou politickou situací vyrovnávala tím, že svůj nepraktický a zatvrzelý odpor proti ideologiím vyjadřovala převážně prostřednictvím umění. Aucouturier francouzským čtenářům přibližuje spisovatelovu poetiku, filozofické a umělecké vlivy jako symbolismus a futurismus, které působily na podstatu jeho metaforické obraznosti a zvláštnosti motivické výstavby. Největší pozornost je logicky věnována *Doktoru Živagovi*, který je hodnocen jako největší ruský román 20. století, jehož autenticita symbolicky odkazuje k autorovu tragickému „příběhu“. Francouzská slavistická publikace tak celkově zůstává příkladem moderně koncipované monografie spojující popularizační zřetele a přísnou „vědeckost“.

O autorech

Milena Nosková, University of South Bohemia in České Budějovice,
Faculty of Education, Department of Slavic Languages and Literatures,
České Budějovice, the Czech Republic, *noskova@pf.jcu.cz*

Miloš Zelenka, University of South Bohemia in České Budějovice,
Faculty of Education, Department of Slavic Languages and Literatures,
České Budějovice, the Czech Republic, *zelenka@pf.jcu.cz*

